

شناسایی پیشران‌های مؤثر بر حکمرانی برای کاهش مسائل شهری با کمک نرم‌افزار *Mic Mac*

اعظم نیازی کومله^۱، فرهاد بیانی^۲

10.71547/urb.2024.1015603

چکیده

با سرعت گرفتن روند شهرنشینی و افزایش جمعیت شهری شاهد بالا رفتن میزان مطالبات شهروندان خواهیم بود. حکمرانی خوب شهری نقش نهادهای مدنی را به‌عنوان مدافع حقوق شهروندی و تقویت‌کننده مشارکت مردمی در دستیابی به عدالت شهری فراهم می‌نماید؛ بنابراین در جهت ارائه راهکارهای مناسب دستیابی و گسترش حکمرانی خوب شهری شناخت پیشران‌های مؤثر در این حوزه گامی بسیار مهم است. مدیریت این روابط نیازمند کسب درکی عمیق و سیستمی از پیشران‌ها، عوامل کلیدی و متغیرهای اصلی تأثیرگذار بر شکل‌گیری آن است که هدف اصلی تحقیق پیش رو بر این مهم استوار گردیده است. فرایند تحقیق مشتمل بر ۴ فاز شناسایی و معرفی سیستم، صورت‌بندی ساختاری تأثیرات متقابل و تحلیل متغیرها و تعیین متغیرهای کلیدی بود. لذا با مراجعه به خبرگان علمی و حرفه‌ای و نیز استفاده از روش تحلیل ساختاری اثرات متقاطع با نرم‌افزار میک‌مک، تعداد ۲۰ متغیر در قالب الگوی پستل شناسایی و جهت تعیین متغیرهای کلیدی با هدف مدیریت آینده روابط فی‌مابین تحلیل گردید. بر این اساس از بین متغیرهای ۲۰ گانه مورد مطالعه، «حاکمیت قانون» به‌عنوان پیشران و متغیرهایی چون «شفافیت»، «عدالت»، «پاسخگویی»، «مشارکت»، «اجماع‌پذیری» پیشران‌های کلیدی آن می‌باشند که بیشترین قابلیت را در اعمال مدیریت در جهت گسترش حکمرانی خوب شهری دارند. در نتیجه سیستم مورد نظر ناپایدار بوده است.

کلیدواژه‌ها: آینده‌پژوهی، حکمرانی، پیشران، توسعه

^۱ دانش‌آموخته دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

azam.niazy@alumni.ut.ac.ir

^۲ استادیار جامعه‌شناسی، گروه مطالعات علم و فناوری، مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم

bayani892@gmail.com

تاریخ پذیرش ۱۴۰۳/۰۶/۱۰

تاریخ وصول ۱۴۰۳/۲/۱۳

مقدمه و طرح مسئله

نقش حکومت محلی به صورت شفاف‌ی برای کارکرد اقتصاد محلی، رفاه ساکنان و وضعیت رقابتی شهر و مؤسسات شهری بنیادین است، هر چند کمی‌سازی سهم جامع اقتصادی آن به صورت فزاینده‌ای مشکل است، اما نقش بنیادین آن در مدیریت جریان‌ها از طریق شهرها انکارناپذیر است (سامانی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۴۸).

امروزه واژه حکمرانی شهری به صورت گسترده‌ای مورد استفاده قرار می‌گیرد و بسیاری از فرایندهای آن، دیگر صرفاً شامل سازمان‌ها و نهادهای حکومتی نیست بلکه طیف وسیعی از سازمان‌های غیردولتی، اتحادیه‌های صنفی و مدنی، مشارکت بخش‌های خصوصی و عمومی و نظایر آن را شامل می‌شود. یک توافق در حال ظهور وجود دارد که حکمرانی خوب شرط اساسی برای توسعه پایدار بشری سکونتگاه‌هاست (اسکات، ۱۹۹۹، ۷-۸).

حکمرانی مفهومی وسیع‌تر از حکومت دارد و اذعان به این موضوع است که قدرت در درون و بیرون از اختیارات و نهادهای رسمی حکومت وجود دارد. حکمرانی مفهومی وسیع‌تر از مدیریت دارد و بر تمرکز بر مکانیزم‌ها و فرایند اداره، مدیریت و پیاده‌سازی آن تمایل دارد (همان).

حکمرانی خوب شهری به عنوان یک مفهوم استراتژیک، شایستگی و بازدهی اداری، شفافیت، انصاف، مشارکت مدنی، مبارزه با فساد، پاسخگویی و ارتقاء مسئولیت‌پذیری مقامات رسمی را در بر می‌گیرد و یک جزء ضروری برای دستیابی به رشد و توسعه منصفانه و پایدار است و به صورت تفکیک‌ناپذیری به رفاه شهروندی پیوند خورده است (www.unhabitat.org).

تجربه کشورهای توسعه‌یافته بیانگر آن است که الگوی حکمرانی خوب شهری توانسته است نقش خود را در بهبود مدیریت شهری معاصر نشان دهد؛ بنابراین شناسایی متغیرهای کلیدی اثرگذار بر حکمرانی خوب شهری نقش اساسی در کاهش مسائل شهری ایفاء می‌نماید. از این رو پژوهش حاضر درصدد بیان آن است که کاهش مسائل شهری با شناسایی پیشران‌های مؤثر بر حکمرانی خوب شهری و برنامه‌ریزی در این زمینه امکان‌پذیر است.

هدف پژوهش

اشاره‌ای گذرا به این نکته ضروری است که رویکرد آینده‌پژوهی مورد نظر در این پژوهش با عبور از رویکرد سنتی آینده‌پژوهی یعنی تلاش برای پیش‌بینی یک آینده و تخمین اینکه چه وقایعی در کدام بازه زمانی محتمل، محقق خواهند شد، به دنبال ترسیم شرایط و

آینده‌های گوناگون در افق پیش روی سیستم مورد مطالعه است. همانگونه که اسلاتر تأکید می‌نماید در این رویکرد با بهره‌گیری از طیف وسیعی از متدولوژی‌ها و به‌جای تصور فقط یک آینده، به گمانه‌زنی‌های سیستماتیک و خردورزانه در مورد نه فقط یک آینده بلکه چندین آینده متصور مبادرت می‌شود (اسلاتر، ۱۳۸۶). رویکرد مورد نظر که رویکرد غالب در مطالعات جدید آینده‌پژوهی است - مخصوصاً در تعامل با مدیران و تصمیم‌سازان - نیازمند تبیین و تشریح بیشتری است. لذا در یک جمع‌بندی، نوشتار پیش رو به حصول چند هدف کلی معطوف است:

- واکاوی حوزه حکمرانی خوب شهری با رویکرد سیستمی و تلاش برای شناسایی متغیرهای مؤثر بر این سیستم

- اولویت‌بندی متغیرها بر اساس میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری آنها بر سیستم، مبتنی بر آراء خبرگان و تکنیک‌های تحلیلی نرم‌افزاری

بر این اساس سؤال اصلی تحقیق، شناسایی مهم‌ترین عوامل و پیشران‌های مؤثر بر حکمرانی خوب شهری به‌منظور کاهش مسائل شهری با رویکرد سیستمی است. به لحاظ اکتشافی بودن تحقیق، فرضیه‌ای قابل طرح نبوده و پاسخ سؤالات، منوط به آراء نخبگان و فرآیند تحلیلی انجام شده به روش تحلیل ساختاری تأثیر متقابل است.

ادبیات نظری

اصطلاح حکمرانی خوب ناظر به سیاست و تدبیر بهینه جامعه است که هدفی جز افزایش کارآمدی نظام سیاسی و اقتصادی جهت اداره سازوکار جامعه ندارد تا بتواند گامی به‌سوی توسعه پایدار بردارد (دانایی فر و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۷). این اصطلاح متعلق به مکتب نهادگرایی^۱ بوده و نتیجه مشارکت سه نهاد دولت، بخش خصوصی و جامعه مدنی است. حکمرانی خوب قرائتی تازه از مفاهیمی مانند دموکراسی، حقوق بشر، پاسخگویی، مشارکت و حاکمیت قانون است که می‌کوشد چهارچوبی ارائه دهد تا به‌واسطه آن بتوان تمام این اهداف ممکن شود و انواع توسعه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی را با محوریت مردم ممکن کند (سامتی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۸۵ به نقل از دادخواه و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۴۵). در واقع، حکمرانی کارآمد هم ناظر به سیاست‌گذاری و اداره مناسب و باکیفیت جامعه است و هم محصول تعامل سه رکن اصلی، یعنی دولت، بخش خصوصی

^۱. Institutionalism

و جامعه مدنی، است. به همین سبب می‌توان انتظار داشت این حکمرانی واجد مؤلفه‌ها و شاخص‌های متنوعی باشد.

در باب مؤلفه‌های حکمرانی خوب (مطلوب) اگرچه رویکردهای متفاوت و متنوعی وجود دارد اما می‌توان اهم این مؤلفه‌ها را به این شیوه خلاصه کرد؛ خودمختاری (توانایی اتخاذ تصمیمات مهم در سطوح پایین‌تر دولت)، پاسخگویی (مقید بودن دولت به حساب پس دادن در نحوه خرج کردن پول مردم)، مشستری مداری (توجه و اهمیت قائل شدن نسبت به مشتریان خدمات دولت محلی یا تأمین‌کنندگان خدمات عمومی)، بازار محوری (هدف بازارمحوری کسب مزایا و منافع ناشی از رقابت است) (ون دیک، ۲۰۰۶؛ آزبورن و گیبلر، ۱۳۸۴).

بر اساس دیدگاه دیگری، یعنی رویکرد بانک جهانی، می‌توان شش شاخص را برای حکمرانی خوب و مطلوب برشمرد: ۱. حق اظهارنظر و پاسخگویی: مردم بتوانند دولت را در برابر آنچه که بر مردم اثر می‌گذارد مورد سؤال قرار دهند، ۲. ثبات سیاسی و پرهیز از خشونت: میزان ثبات رژیم حاکم و رهبر آن، میزان تداوم حیات مؤثر دولت و سیاست‌های جاری در صورت فقدان یا تغییر رهبر و دولت‌مردان، ۳. بار مالی مقررات: ناظر به سیاست‌های ناسازگار با بازار است، ۴. حاکمیت قانون: میزان احترام عملی مردم و حکمرانان به قانون، ۵. کنترل فساد: مقابله با استفاده از قدرت و امکانات عمومی برای حفظ منافع شخصی و ۶. کارایی و اثربخشی دولت: توانایی دولت در انجام وظایف خود (آرنت و عمان، ۲۰۰۸: ۱۱).

کمپین جهانی هیئات در باب حکمرانی خوب شهری معتقد است این نوع حاکمیت دارای ویژگی‌های مانند تمرکززدایی مسئولیت‌ها و منابع و توزیع آنها به مقامات محلی، تشویق مشارکت مدنی و بهره‌برداری از مشارکت‌ها برای دست یافتن به اهداف مشترک است (برنامه اسکان بشر سازمان ملل، ۲۰۱۶: ۵۰).

به باور نظریه‌پردازانی مانند دی فراننتی (۲۰۰۹) مدل حکمرانی خوب، در واقع، نحوه حکمرانی و کیفیت رابطه میان شهروندان و حکومت را نشان می‌دهد. بر اساس این نظریه مداخله منطقی دولت و نقش تسهیل‌گری و هماهنگ‌کنندگی دولت است که باید مورد توجه باشد. حکمرانی مطلوب ناظر به تغییر پارادایم نقش حکومت است و اینکه اولویت‌های گوناگون بر اساس نیازها و خواست سطوح و اجزاء گوناگون یک جامعه تحقیق پیدا می‌کند (عبدالطیف، ۲۰۰۳: ۳-۵).

حکمرانی شهری که نوعی از مدیریت شهری است برای اینکه بتواند به اهداف خود دست یابد میزان بالایی از سرمایه اجتماعی را لازم دارد؛ بنابراین، می‌توان گفت سرمایه اجتماعی یکی از ضرورت‌های اجرای حکمرانی خوب شهری است. سرمایه اجتماعی واجد مؤلفه‌های مهمی شامل اعتماد، انسجام، مشارکت و همبستگی اجتماعی است (دویران، ۱۳۹۳: ۶۹). به هر میزان که اعتماد میان مدیران شهری و نهادهای مدیریت شهری بیشتر باشد، به همان اندازه تمایل شهروندان برای مشارکت در فعالیت‌های شهری افزایش می‌یابد. این امر می‌تواند به مدیریت و اداره بهتر شهر و حل مسائل شهری منجر شود. در همین ارتباط دیدگاه‌ها و پژوهش‌هایی وجود دارند که این ادعا را تأیید می‌کنند؛ براین نمونه کپنجا و انسرینک^۱ (۲۰۰۹) معتقدند سرمایه اجتماعی نقش تعیین‌کننده‌ای در انگیزه و مشارکت شهروندان برای فعالیت‌هایی مانند ایجاد، تعمیر، نگهداری و بهره‌برداری از زیرساخت‌های عمومی شهری دارد که تمام این موارد در نهایت، منجر به ارتقاء استانداردهای زندگی و توسعه شهری می‌شود (کپنجا و انسرینک، ۲۰۰۹ به نقل از دادخواه و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۴۷).

پیشینه تجربی پژوهش

علیرغم علاقه و تلاش دیرینه بشر برای پیش‌بینی آینده و داشتن ذهنیتی از چند و چون وقایع و رخدادها قبل از وقوع آنها و صرف‌نظر از دست‌یازی به نجوم، طالع‌بینی و علوم غریبه‌ای چون جفر و رمل و اسطرلاب با رویکردی اکتشافی به آینده، پیشینه آینده‌پژوهی دانش‌بنیان با هدف شناسایی آینده‌های بدیل و عوامل شکل‌دهنده آنها و برنامه‌ریزی و تلاش برای ساختن آینده‌های مطلوب، چندان طولانی نیست. با این وجود توجه وافر به این حوزه خاص از تحقیقات علمی به جهت تأثیر شگرف آن بر تمامی شئون فردی، اجتماعی و علمی حیات بشری در دهه‌های اخیر، منجر به تولید ادبیاتی متورم و در عین حال بدیع از رویکردها و تکنیک‌های گوناگون به آینده‌پژوهی گردیده است. به‌طورکلی مطالعات با رویکرد آینده‌پژوهی در ادبیات علمی کشور سابقاً رواج چندانی نداشته و رشته نسبتاً جدیدی به حساب می‌آید. به همین تناسب در تحقیقات محدود آینده‌پژوهی موجود، پژوهش‌هایی که با تکنیک تحلیل ساختاری در پی واکاوی متغیرهای یک سیستم در افق پیش رو بوده باشند نیز فراوانی قابل توجهی ندارند.

^۱. Koppenjan and Enserink

کاربست منطق روش مطالعه تأثیرات متقابل به حدود دهه ۶۰ میلادی برمی‌گردد (گودت و دورنس، ۲۰۱۱)؛ اما پیشرفت در رویکردهای جدید به این نوع از تحلیل ساختارمند و مشخصاً استفاده از روش میک‌مک مرهون تلاش‌های گوده، آینده‌پژوه فرانسوی است. وی و همکارانش در قالب پروژه‌های متعددی در حوزه‌های نظامی و استراتژیک به شناسایی، طبقه‌بندی و اولویت‌بندی متغیرهای تأثیرگذار بر آینده سیستم‌های مختلف پرداخته و در یک تلاش تیمی، نرم‌افزار میک‌مک را توسعه داده‌اند که مدل‌های ماتریسی با محاسبات انبوه را برای بررسی تأثیر متقابل متغیرهای یک سیستم و تعیین متغیرهای کلیدی آن به دست می‌دهد.

هر چند سهم مطالعات مشابه در کشور ما متناسب نبوده اما برخی پژوهشگران داخلی نیز در حوزه‌های مختلفی از مطالعات با رویکرد آینده‌پژوهی، از این تکنیک استفاده نموده‌اند (روستایی، علی‌اکبری و حسین‌زاده، ۱۳۹۵؛ مینایی و همکاران، ۱۳۹۵؛ راست‌قلم، صیدایی و نوری، ۱۳۹۵؛ مولایی و طالبیان، ۱۳۹۴؛ بزاززاده، داداش‌پور و مطوف، ۱۳۹۳؛ تقی‌لو، ۱۳۹۳؛ ثقفی و همکاران، ۱۳۹۳؛ زالی و زمانی‌پور، ۱۳۹۳؛ طاهری‌دمنه و نادری خورشیدی، ۱۳۹۳؛ بهشتی و زالی، ۱۳۹۰).

اما پژوهشی که روش تحلیل تأثیرات متقابل را در نقش پیشران‌های مؤثر در حوزه حکمرانی خوب شهری در جهت کاهش مسائل شهری به کار بسته باشد، مشاهده نگردید که از این بابت موضوع مقاله متضمن نوآوری است.

روش تحقیق

این تحقیق با رویکرد آینده‌پژوهی طراحی و انجام‌گرفته و به لحاظ روشی، هسته اصلی آن تحلیل ساختاری است که از روش‌های متنوعی در بخش‌های مختلف آن استفاده گردیده است. از نظر ماهیت داده‌ها، کیفی و بر اساس روش گردآوری داده‌ها، اسنادی و پیمایشی است. همچنین تحقیق، اهداف اکتشافی را دنبال می‌کند. در جدول شماره یک فازهای چهارگانه و گام‌های هر فاز و روش بکار رفته و خروجی‌های مربوط به هر فاز به صورت فشرده ارائه گردیده است.

جدول ۱: چارچوب عملیاتی کل فرآیند تحقیق

فازهای تحقیق	گام‌ها	روش‌شناسی	خروجی
--------------	--------	-----------	-------

<p>-پیشینه حوزه حکمرانی خوب شهری</p> <p>-پیشینه نظری مطالعات مشابه</p> <p>-لیست اولیه مشتمل بر ۸۰ متغیر مؤثر در حوزه حکمرانی خوب شهری</p>	<p>-مطالعه کتابخانه‌ای و اسنادی</p> <p>-الگوی تحلیلی پستل</p>	<p>-مرور سوابق روابط دو متغیر</p> <p>-مرور پژوهش‌های مشابه از منظر روش‌شناسی</p> <p>-احصاء لیست اولیه متغیرهای مؤثر بر روابط دو متغیر</p>	<p>فاز اول: شناسایی و معرفی سیستم مورد مطالعه</p>
<p>لیست نهایی مشتمل بر ۲۰ متغیر مؤثر بر روابط دو متغیر مبتنی بر آراء خبرگان علمی و اجرایی فعال در این حوزه</p>	<p>-فرآیند شبه دلفی</p> <p>-پانل خبرگی</p> <p>-مصاحبه‌های عمیق باز</p>	<p>-توسعه کمی و کیفی متغیرهای مؤثر بر اساس آراء خبرگان</p> <p>-ایجاد همگرایی نسبی بین آراء خبرگان</p>	<p>فاز دوم: توسعه لیست متغیرهای مؤثر بر حوزه حکمرانی خوب شهری</p>
<p>ماتریس ۲۰*۲۰ تأثیرات مستقیم متغیرها بر یکدیگر</p>	<p>مصاحبه عمیق</p>	<p>تعیین میزان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متغیرها بر همدیگر</p>	<p>فاز سوم: صورت‌بندی ساختاری متغیرها و تأثیرات متقابل آنها بر همدیگر</p>
<p>شناسایی متغیرهای کلیدی مؤثر بر حکمرانی خوب شهری</p>	<p>-نرم‌افزار میک مک</p> <p>-تحلیل استنتاجی محتوای خروجی‌ها</p>	<p>-اجرای تحلیل ساختاری با نرم‌افزار میک مک</p> <p>-تحلیل نتایج نرم‌افزاری و خروجی‌ها</p>	<p>فاز چهارم: تحلیل و تفسیر متغیرها و تعیین متغیرهای کلیدی سیستم</p>

پس آینده‌پژوهی روش اصلی پژوهش حاضر است، زیرا در رویکردی آینده‌نگر در پی مطالعه متغیرهای شکل‌دهنده ارتباطات فی‌مابین و شناسایی متغیرهایی با بیشترین تأثیرگذاری هستیم. به لحاظ تکنیک‌های جمع‌آوری، از تکنیک‌های متعدد و ترکیبی از مطالعه اسنادی، مصاحبه عمیق، شبه‌دلفی و محاسبات و تکنیک‌های نرم‌افزاری استفاده گردیده است. لذا به لحاظ تعدد شیوه‌های جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها نمی‌توان اظهار نظری کلی و واحد در مورد کمی یا کیفی بودن روش پژوهش ارائه داد، هرچند که داده‌های اولیه آن کیفی است. در حقیقت روش تحقیق شامل طیفی از روش‌های کمی و کیفی و ترکیبی

است. همچنین پژوهش حاضر، رویکردی اکتشافی داشته و بر این اساس چنانچه پیش‌تر نیز اشاره گردید فرضیه‌ای طرح نگردیده است.

در بخش مرور منابع با رویکردی سیستمی به آینده روابط متغیرهای موجود، تلاش گردیده بر اساس الگوی تحلیلی پستل^۱ متغیرهای شکل‌دهنده سیستم بر اساس مؤلفه‌های مؤثر بر این الگو احصاء و جمع‌بندی گردد. حاصل این گام لیستی از حدود ۲۰ متغیر اصلی تأثیرگذار بر روابط دو متغیر بوده است.

در گام بعدی در فرآیندی شبه‌دلفی و ترکیبی از مصاحبه‌های حضوری و توزیع پرسشنامه، این لیست پالایش و توسعه داده شده است. نتیجه این گام لیستی مشتمل بر بیش از ۸۰ متغیر بود که با مذاقه در گزاره‌های به دست آمده و حذف یا ادغام برخی از گزاره‌ها، نهایتاً تعداد ۲۰ متغیر به‌عنوان متغیرهای دخیل در مرحله تحلیل جمع‌بندی و تدوین گشت که در جدول شماره سه ارائه گردیده است. به دلیل اینکه هسته تمامی روش‌های بکار رفته در فرآیند پژوهش، مبتنی بر آراء خبرگان است، حساسیت و محدودیت قابل توجهی در انتخاب خبرگان بر اساس دو مؤلفه برخورداری از نگرش و سابقه فعالیت حرفه‌ای و تحصیلات و دانش مرتبط با حوزه مورد مطالعه اعمال گردیده و با توجه به حجم بالای سؤالات در مرحله وزن دهی میزان تأثیرات متقابل در ماتریس نهایی که بالغ بر ۴۸۳۰ پاسخ در درایه‌های ماتریس درج گردیده، نهایتاً تعداد ۱۲ نفر تا پایان پژوهش مشارکت نمودند. جدول شماره ۲ اطلاعات مربوط به خبرگان مورد رجوع در پژوهش را نمایش می‌دهد.

جدول ۲: اطلاعات زمینه‌ای خبرگان مشارکت‌کننده در پژوهش

شاخص	طبقه‌بندی	تعداد (نفر)
زمینه شغلی	مدیران و کارشناسان حوزه مربوط	۶
	استاد	۳
	پژوهشگران	۳
میزان تحصیلات	دکتر یا دانشجوی دکترا در حوزه مرتبط	۲
	فوق لیسانس	۴
	لیسانس	۶
جنسیت	مرد	۸

^۱ PESTEL

۴	زن	
---	----	--

پس از این مرحله، تحلیل تأثیرات متقابل با نرم‌افزار میک‌مک اجرا گردیده است. در این بخش ابتدا با توجه به تعداد متغیرهای دخیل در تحلیل (در اینجا $n=30$) یک ماتریس 20×20 تشکیل و امتیازدهی بر اساس میزان تأثیرگذاری متغیرها بر یکدیگر بر اساس نظر خبرگان انجام شده است. در این مرحله هم به لحاظ تعدد عناصر درایه‌ها و هم تعدد حوزه‌های علمی و تخصصی مرتبط با بلوک‌های مختلف ماتریس کلی، هر کدام از نخبگان به بخش محدود و خاصی از سؤالات پاسخ داده‌اند و نهایتاً پاسخ‌ها توسط پژوهشگران ترکیب و یکپارچه شده است. ماتریس حاصل که تحت عنوان ماتریس تأثیرات مستقیم^۱ شناخته می‌شود ماتریسی است که درایه‌های m_{ij} در آن نمایشگر میزان تأثیرگذاری متغیر سطر i بر متغیر ستون j است. این تأثیرگذاری در طیفی پنج‌گانه شامل اعداد صفر تا ۴ خواهد بود. عدد صفر به معنی عدم تأثیرات مستقیم، عدد ۱ به معنی تأثیر ضعیف، عدد ۲ بیانگر تأثیر متوسط، عدد ۳ علامت تأثیر شدید و عدد ۴ به مفهوم تأثیر بالقوه است. در این وضعیت تأثیر متقابل بین این متغیرها در زمان حال متصور نیست، اما ممکن است در صورت بروز تغییرات سیستمی، این متغیرها بر هم تأثیرگذاری داشته باشند.

اما در مراحل تکمیلی تحلیل، غیر از ماتریس تأثیرات مستقیم، دو ماتریس دیگر نیز تولید می‌شوند. یکی ماتریس تأثیرات غیرمستقیم^۲ و دیگری ماتریس تأثیرات بالقوه^۳. ماتریس تأثیرات غیرمستقیم از توان‌رسانی ماتریس تأثیرات مستقیم حاصل می‌گردد. به این ترتیب که ماتریس تأثیرات مستقیم هر بار که در خودش ضرب می‌شود، رتبه‌بندی جدید متغیرها محاسبه می‌گردد و این کار تا زمانی که رتبه متغیرها تغییری نداشته و به پایداری برسد ادامه می‌یابد. گوده معتقد است این فرآیند نهایتاً در توان هفتم یا هشتم ماتریس اولیه با پایدار شدن لیست متغیرها به اتمام می‌رسد و لیست حاصل از تأثیرات غیرمستقیم مهم‌تر و معنی‌دارتر از رتبه‌بندی متغیرها بر اساس تأثیرات مستقیم است (گودت، ۱۹۹۴)؛ زیرا این لیست اهمیت متغیرهایی را کشف می‌کند که بر اساس ملحوظ داشتن تأثیرات زنجیره‌ای و انعکاسی بین متغیرها به‌دست‌آمده است که بر اساس شهود ذهنی خبرگان قابل درک و تشخیص نیستند.

^۱ Matrix of Direct Influence (MDI)

^۲ Matrix of Indirect Influence (MII)

^۳ Matrix of Potential Influence (MPI)

نکته‌ای که در پژوهش‌های داخلی غالباً مورد غفلت قرار می‌گیرد میزان پرشدگی درایه‌ها و فرآیند محاسبه تأثیرات غیرمستقیم است. بر اساس تجربه، ماتریس تأثیر متقابل متغیرها اگر به درستی تکمیل گردد بین ۱۵ تا ۲۵ درصد سلول‌های آن دارای مقدار خواهد بود و در تحلیل‌های بزرگ‌تر ممکن است این مقادیر به ۳۰ تا ۳۵ درصد نیز بالغ گردد. عملکرد نرم‌افزار میک‌مک به نحوی است که هر چه تعداد سلول‌های ماتریس تأثیرات متقابل که به آنها مقدار داده می‌شود از سطوح فوق‌الذکر بالاتر رود، تحلیل ارائه‌شده توسط نرم‌افزار در مورد تأثیرات غیرمستقیم غیرواقعی‌تر خواهد بود به نحوی که اگر سلول‌های ماتریس به شکل کامل پر شود، خروجی‌های میک‌مک در مورد تأثیرات غیرمستقیم به‌سختی نشانه‌ای حاصل از تأثیرات واقعی غیرمستقیم بین متغیرها خواهد بود (گودت، ۱۹۹۴: ۸۹). این سطوح پرشدگی زمانی رعایت خواهند شد که تحلیلگر و خبره‌های مورد رجوع وی تأثیرات غیرمستقیم را به‌غلط، تأثیر مستقیم تلقی و در ماتریس وارد نسازند. در این پژوهش مستمراً به خبرگان یادآوری گردیده که صرفاً تأثیر مستقیم هر متغیر A بر متغیر J را در درایه mij مد نظر داشته باشند. بر این اساس ۱۰ تا ۲۰ درصد از نتایج تحلیل‌های ساختاری با میک‌مک شامل کشف متغیرهایی است که تخصص و شهود فردی تحلیلگران قادر به تشخیص آن نیست.

همچنین گوده تحلیل جالبی در مورد تقسیم‌بندی سه‌گانه تأثیرات؛ یعنی تأثیرات مستقیم، غیرمستقیم و بالقوه ارائه می‌دهد. از منظر افق زمانی، دسته‌بندی متغیرها بر اساس تأثیرگذاری مستقیم، عمدتاً دلالت بر دوره زمانی کوتاه‌مدت یا میان‌مدت دارد. از سوی دیگر طبقه‌بندی متغیرها بر اساس تأثیرگذاری غیرمستقیم به دلیل ملحوظ داشتن تأثیرات زنجیره‌ای و انعکاسی بین متغیرها، ناظر بر دوره زمانی میان‌مدت و بلندمدت است و به همین نسبت متغیرهایی که بالقوه روی دیگر متغیرها تأثیرگذاری دارند، برای فعلیت یافتن این تأثیر و تأثر به دوره زمانی طولانی‌تر از تأثیرات غیرمستقیم نیازمند می‌باشند (گودت، ۱۹۹۴).

مرحله پایانی که مهم‌ترین گام تحلیل به روش بررسی تأثیرات متقابل است، تحلیل خروجی‌های نرم‌افزار است. بایستی اذعان داشت که هیچ قاعده قطعی در مورد تحلیل نتایج وجود ندارد و برداشت مفهوم این اولویت‌بندی‌ها و نوع کاربست آنها در فرآیند تصمیم‌سازی راهبردی، منطقه‌الفراغ تحلیلگران و تصمیم‌گیران است.

جدول ۳: لیست کامل متغیرهای تحلیل با تقسیم‌بندی بر مبنای الگوی پستل

عنوان متغیر	ردیف	عنوان متغیر	ردیف	تیپ‌شناسی متغیرها (PESTEL)
انتقادپذیری مسئولین	۱۶	حاکمیت قانون	۱	
گسترش بخش خصوصی	۱۷	شفافیت	۲	
رضایتمندی	۱۸	عدالت	۳	
گسترش شبکه‌های اطلاع‌رسانی	۱۹	پاسخگویی	۴	
برخورد یکسان	۲۰	مشارکت	۵	
		اجماع‌پذیری	۶	
		سازمان‌های غیردولتی	۷	
		انسجام	۸	
		وفاق	۹	
		نظارت بر امور	۱۰	
		به‌کارگیری نیروی انسانی	۱۱	
		اطلاع‌رسانی	۱۲	
		نظرخواهی از شهروندان	۱۳	
		توزیع خدمات	۱۴	
		آگاهی شهروندان	۱۵	

هر چند رد پای ضرایب و اعداد تا حدودی به تحلیل ساختاری به روش میک‌مک باز می‌شود، اما بایستی به خاطر داشت و تأکید نمود که این روش تحلیلی کاملاً کیفی محسوب می‌گردد. اساس تدوین لیست اولیه متغیرها و مقایسه میزان تأثیرگذاری و وابستگی آن‌ها تماماً مبتنی بر آراء خبرگان بوده و تنها در بخش طبقه‌بندی و اولویت‌دهی به آن‌هاست که به‌نوعی عملیات و محاسبات کمی رخ می‌نمایند.

در این پژوهش تلاش شده است ساختار کلی و ابعاد وجوه متغیرهای حکمرانی خوب شهری به‌منظور کاهش مسائل شهری مورد تجزیه قرار گرفته و لذا هم در مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای و هم در مصاحبه‌های عمیق و شبه‌دلفی صورت گرفته، از الگوی پستل برای

احتراز حداکثری نسبت به غفلت از هر متغیری که در یکی از زمینه‌های شش‌گانه قابل طرح است استفاده گردیده و جمع‌بندی نتایج به دست آمده از این بخش شامل ۲۰ متغیر در جدول شماره ۳ ارائه شده است. در حقیقت این الگو ابزاری برای نظم بخشیدن به ادراک فرد درباره آینده محیطی است که تصمیمات در آن اتخاذ خواهد شد (حاجیان، ۱۳۹۱).

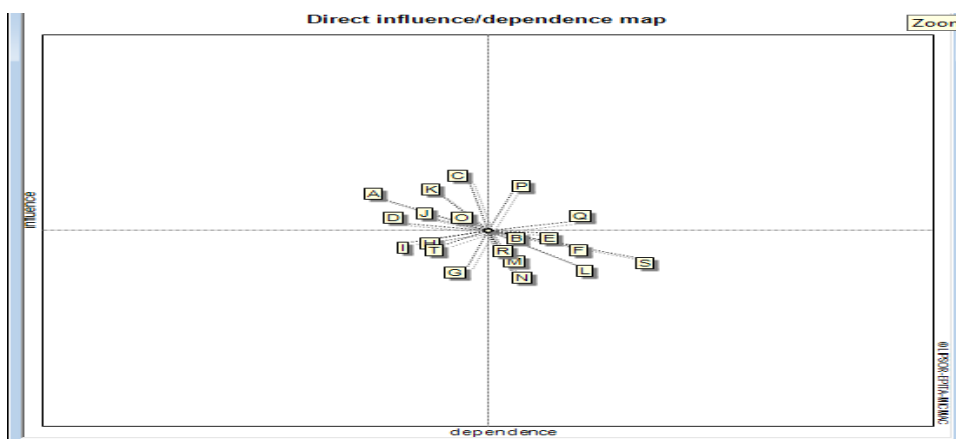
نتایج و یافته‌ها

تحلیل نرم‌افزاری و خروجی‌ها

ماتریس نهایی پس از اخذ و اعمال آراء خبرگان در مورد میزان و نوع تأثیرگذاری متغیرها بر همدیگر ماتریسی 20×20 بوده که میزان پرشدگی آن $37/69$ درصد است و به سقف مطلوب پرشدگی 35 درصدی که از سوی گوده به‌عنوان معیاری برای مطلوبیت محاسبات تأثیرات غیرمستقیم در ماتریس‌های حجیم ذکر شده نزدیک است. همچنین پایداری رتبه‌بندی متغیرها نیز در دور چهارم محاسبات حاصل گردیده است.

بر اساس توضیحات ارائه شده متغیر حاکمیت قانون می‌تواند پیشران تعمیق و گسترش حکمرانی خوب شهری به حساب بیاید.

شکل ۲: نقشه توزیع متغیرها بر اساس تحلیل تأثیرات مستقیم

تحلیل نحوه جانمایی این متغیرها در نقشه فوق با توجه به دو الگوی مرسوم پایداری و ناپایداری سیستم‌ها، نشان می‌دهد سیستم مورد تحلیل ناپایدار است.

یعنی روابط بین دو متغیر تحت تأثیر متغیرهای ۲۰ گانه مورد مطالعه، از وضعیت ناپایداری برخوردار بوده و تغییر در متغیرها می‌تواند تغییر در سیستم و الگوی ارتباطات فی‌مابین را به همراه داشته باشد. این بدان معنی است که تعیین متغیرهای دارای قابلیت

دستکاری و مدیریت، می‌تواند الگویی را برای شکل‌دهی به روابط فی‌مابین و مدیریت مسیر آینده آن در اختیار تصمیم‌سازان قرار دهد. این متغیرها همان «متغیرهای تنظیمی» هستند که در ناحیه تلاقی خطوط تقسیم در نمودار شکل یک قرار گرفته‌اند.

نکته دیگری که می‌توان از نتایج تحلیل نرم‌افزاری استفاده کرد ماهیت متغیرهای مهم تأثیرگذار بر روابط بین دو متغیر است. اگر به خروجی‌های مربوط به متغیر با بیشترین تأثیرگذاری و نیز متغیر با بیشترین تأثیرپذیری توجه شود نتیجه این بررسی را می‌توان چنین جمع‌بندی نمود که پیشران‌های مؤثر حکمرانی خوب شهری در جهت کاهش مسائل شهری اساساً تحت تأثیر متغیرهایی زیر است:

اثرگذارترین متغیر، حاکمیت قانون است.

اثرپذیرترین متغیرها، رضایتمندی و آگاهی شهروندان است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

تمرکز و هدف پژوهش حاضر شناسایی و ارزیابی پیشران‌های اصلی حکمرانی خوب شهری در جهت کاهش مسائل شهری با رویکردی سیستمی و کلان است. مدیریت روابط فی‌مابین که از چند دهه گذشته تا کنون شاهد پویایی‌های چندان مثبتی نبوده و طی سال‌های اخیر نیز دچار مشکلات بیشتری گردیده است، مستلزم شناخت صحیح و همه‌جانبه از پیشران‌ها، عوامل کلیدی و متغیرهای مهم در بستر تفسیر سیستمی از این مؤلفه‌ها است. همچنین در این پژوهش با استفاده از تکنیک تحلیل اثرات متقابل، تأثیر و تأثر این عوامل که مخصوصاً در رویکرد آینده‌پژوهانه به مسئله حائز اهمیت زیادی است، مورد توجه قرار گرفته است. در واقع در روش تحلیل اثرات متقابل تلاش می‌گردد احتمال تأثیر یک رویداد بر رویدادهای دیگر مورد توجه قرار گیرد (گوردون، ۲۰۱۲). بنابراین بر اساس چارچوب عملیاتی ارائه‌شده در جدول شماره ۱ با ترکیبی از روش‌های مختلف خبره‌محور و تکنیک‌های نرم‌افزاری تلاش گردید از دانش کارورزان حرفه‌ای که هم تجارب عملی در حوزه مورد مطالعه داشته و هم از دانش قابل توجه دانشگاهی برخوردار می‌باشند، مؤلفه‌های مورد نظر واکاوی گردد.

بر این اساس از بین متغیرهای ۲۰ گانه مورد مطالعه، «حاکمیت قانون» به‌عنوان پیشران اصلی و متغیرهایی چون «شفافیت»، «عدالت»، «پاسخگویی»، «مشارکت»، «اجماع‌پذیری» متغیرهای تنظیمی سیستم بوده و بیشترین قابلیت را در اعمال مدیریت در جهت تعمیق حکمرانی خوب شهری دارند. نکته مهم و کاربردی پژوهش حاضر این است که با مراجعه

به نتایج تحلیل، مؤلفه‌های مؤثر بر هر کدام از این متغیرها نیز قابل شناسایی است. باید گفت برخی از این یافته‌ها با مؤلفه‌های حکمرانی خوب که توسط سازمان ملل (۲۰۱۶) مورد تأکید قرار گرفته است و همچنین دیدگاه آرنت و عمان (۲۰۰۸) همخوانی دارد.

واضح است که از بین این متغیرها نیز سرمایه‌گذاری روی متغیرهایی که در ناحیه متغیرهای تنظیمی قرار گرفته‌اند ترجیح بیشتری خواهد داشت زیرا به شکل نسبتاً متوازنی هم تأثیرپذیری و قابلیت دستکاری و هم تأثیرگذاری آنها قابل توجه است. البته ممکن است با این دو معیار، متغیرهای ریسک نیز برای مدیریت سیستم مناسب به نظر برسند؛ زیرا می‌توان به راحتی آنها را دستکاری کرد و از سوی دیگر نیز تأثیرگذاری بیشتری بر سیستم دارند؛ اما نکته اینجاست که این متغیرها به لحاظ تأثیرپذیری بالا، پایداری کمی داشته و ارزش سرمایه‌گذاری ندارند.

به‌رحال فاز کاربردی‌تر این پژوهش که به‌عنوان پیشنهاد تحقیقات بعدی قابل طرح است، کار روی متغیرهای تنظیمی شناسایی شده در این پژوهش و استخراج سناریوهای مختلف برای آینده برنامه‌های سیاست‌گذاری در حوزه حکمرانی خوب شهری است که می‌تواند موضوع یک تحقیق مستقل قرار گیرد.

پس از انتخاب مجموعه کاملی از عوامل مؤثر، کار تدوین سناریوها با تعریف وضعیت-های مختلف آینده هر عامل مؤثر آغاز می‌شود. هر عامل مؤثر حداقل با دو حالت مجزا توصیف می‌شود. یک حالت می‌تواند کیفی و یا کمی باشد. سناریوی منتج از این توصیف-ها، ترکیب ویژه و سازگار حالت‌های مختلف برای مجموعه عوامل مؤثر است (شولز و تیتج، ۲۰۰۶).

در نهایت مجدداً تأکید می‌گردد که این نقشه ترسیم‌شده از سیستم روابط پیشران‌های مؤثر بر حوزه حکمرانی خوب شهری و رتبه‌بندی عوامل کلیدی و متغیرها، ناشی از قضاوت خبرگان مورد مراجعه در این تحقیق است که علیرغم اعمال فرآیندهای ایجاد همگرایی، ممکن است به‌طور کامل مورد قبول تصمیم‌سازان یا دیگر خبرگان علمی و حرفه‌ای این حوزه قرار نگیرد؛ با این وجود آنچه مسلم است، می‌تواند گام مؤثری در ارائه یک تفسیر ساختارمند و سیستمی از روابط حال و آینده دو متغیر اصلی تحقیق تلقی گردد.

منابع

- اسلاتر، ریچارد (۱۳۸۶). دانش واژه آینده‌پژوهی، ترجمه محمدرضا فرزاد امیر ناظمی. کرامت زاده، تهران: مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی.

- بهشتی، محمدباقر؛ زالی، نادر (۱۳۹۰). شناسایی عوامل کلیدی توسعه منطقه‌ای با رویکرد برنامه‌ریزی بر پایه سناریو: مطالعه موردی استان آذربایجان شرقی، مدرس علوم انسانی-برنامه ریزی و آمایش فضا.
- تقفی، فاطمه؛ علی احمدی، علیرضا؛ قاضی نوری، سپهر و حورعلی، منصوره (۱۳۹۳). طراحی و پیاده‌سازی مدل مرجع پس‌نگری برای شناسایی عوامل کلیدی موفقیت CSF خدمات دولت الکترونیکی در ایران، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات راهبردی جهانی شدن.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۰). هشداردهی: کارکرد تحلیل اطلاعاتی در پیشگیری از غافلگیری، فصلنامه مطالعات راهبردی.
- حاجیانی، ابراهیم. (۱۳۹۱). مبانی، اصول و روش‌های آینده‌پژوهی، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- راست‌قلم، مهدی؛ صیدایی، اسکندر؛ نوری، هدایت الله (۱۳۹۵). تعیین پیشران‌های کلیدی رهیافت روستای خلاق با استفاده از نرم‌افزار میک‌مک، فصلنامه پژوهش‌های روستایی.
- روستایی، شهریور؛ علی‌اکبری، اسماعیل و حسین زاده، رباب (۱۳۹۵). بررسی عوامل کلیدی تأثیرگذار بر رشد شهرهای بزرگ (مورد مطالعه: شهر ارومیه)، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری.
- زالی، نادر؛ زمانی پور، مسعود (۱۳۹۴). تحلیل سیستمی متغیرهای راهبردی توسعه منطقه‌ای در برنامه‌ریزی سناریو مینا (مورد مطالعه: استان مازندران)، آمایش سرزمین.
- زند، اکبر (۱۳۹۳). روش‌های نوین تحلیل اطلاعاتی، تهران: موسسه چاپ و انتشارات دانشکده اطلاعات.
- شریعتمداری، ع. (۱۳۷۴). جامعه و تعلیم و تربیت. تهران: انتشارات امیر کبیر.
- طاهری دمنه، محسن و نادری خورشیدی، علیرضا (۱۳۹۳). آینده‌نگاری منابع انسانی در نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران با استفاده از روش تلفیقی سناریوپردازی و تحلیل اثرات متقاطع، فصلنامه منابع انسانی ناجا.
- کارگرسامانی، امیر؛ اسدالله، حمید و مسعود، کرد نایج، خدادادحسینی و موسوی شفایی (۱۳۹۴). سنجش حکمرانی خوب شهری برای شهرهای جهانی، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت در ایران، دوره ۱۹، شماره ۱
- مولایی، محمدمهدی و طالبیان، حامد (۱۳۹۵). آینده‌پژوهی مسائل ایران با روش تحلیل ساختاری، فصلنامه مجلس و راهبرد.
- Godet, M. (1994). From Anticipation to Action A handbook of strategic prospective. Paris: UNESCO Presses Universitaires de France.
- Godet, M. (2000). The Art of Scenarios and Strategic Planning: Tools and Pitfalls. Technological Forecasting and Social Change, 3-22.

- Gordon, T. (1994). Trend Impact Analysis. AC/UNU Millennium Project
- Gordon, T. (2012). Cross-Impact Analysis, in Futures Research Methodology Version 3.0, The Millennium Project.
- Scholz, R.W., Tietje, O., (2012), Embedded Case Study Methods: Integrating Quantitative and Qualitative Knowledge, Sage publications, Thousand Oaks/ London/ New Delhi.
- Scott,A,J,Agnew,J,Soja,E.W.and storper,M. (1999).Global city - regions: An overview. Retrieved from [http://www.Ise.ac.uk/geography and Environment](http://www.Ise.ac.uk/geography_and_Environment).
- UN-HABITAT (2004).urban Governance Index. Retrieved from <http://www.unhabitat.org>.

COPYRIGHTS

© 2023 by the authors. Licensee Advances in Sociological Urban Studies Journal. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

